

MŰHELY

KAPCSOLÓDÁS, IDENTITÁS, ALKOTÁS*Török Sophie szerepeinek lehetőségei és konfliktusai**Borgos Anna*

Én? de melyik? semmi sem végleges,
csak kapkodó kísérlet illeszkedni valami
homályos parancshoz.

Török Sophie: Önarckép

Írásomban Török Sophie (Tanner Ilona, Babits Mihályné) életútjának egy jelentős szakaszát tanulmányozom egyfelől szociálpszichológiai fogalmak, eszközök, másfelől a női és nőírói szerep problematikájához kapcsolódó szempontok, harmadrészt természetesen irodalomtörténeti források segítségével. Azt a feltevést igyekszem alátámasztani, mely szerint Török Sophie énképének, identitásának alapvető, leglényegesebb része volt Babitshoz fűződő kapcsolata, ennek összes építő és korlátozó következményével együtt. Megvizsgálom a kapcsolatban, illetve a kapcsolaton keresztül betöltött szerepeit, ezek konfliktusait. Ezzel összefüggésben foglalkozom azzal kérdéssel, hogy e szerepek között vagy ezeken belül milyen jelentéssel bír, hogyan fejeződik ki, mennyire hangsúlyos a női szerep, illetve a nőíró szerepe – egyrészt a kortárs (Török Sophie korabeli) irodalmi kritika, másrészt a feminista irodalomkritika néhány megállapítására támaszkodva.

Találkozás

Török Sophie (ekkor még Tanner Ilona, a továbbiakban T.) 1920. november 12-én kereste fel néhány versével Babits Mihályt, 1921. január 11-én (a hetedik találkozás után) Babits feleségül kérte, és január 15-én megtartották az esküvőt. Érdeemes rekonstruálni aktuális helyzetüket találkozásuk idején, és megismerkedésük

néhány pontját (legnagyobbbrészt T. 1923 körül keletkezett *Naplójegyzetei* alapján, melyben „házassága történetét” írja meg).¹

Ami T.-t illeti, huszonöt éves az első találkozásakor, számos objektív nehézséggel körülvéve, de elsősorban saját rendíthetetlen ambíciójától hajtva. Folytonos anyagi gondok között élő, a deklasszálódással küzdő polgári családban nő fel. Szüleivel, öccsével és két húgával él egy fedél alatt. A családi légkör meglehetősen feszült, nem kedvez sem a független magánéletnek, sem az intellektuális gyarapodásnak. A családtagok mindvégig rossz szemmel nézik T. „külön útjait”. Anyjával való kapcsolata mindazonáltal szeretetteljes, gondoskodó. Apjához sokkal hűvösebb viszony fűzi, de amikor az haldoklik, hirtelen támadt érzelmekkel fordul felé, és halála után intenzíven gyászolja. Huszonkét éves ekkor, és ettől kezdve tulajdonképpen családfői szerepet vállal biztonságos hivatalnoki állásával. Közben egyetemre készül, doktorátusról ábrándozik, de már érettségije is kudarccal végződik.²

Az ezt követő három-négy év a gátlások és lázadások, az identitáskeresés jegyében telik. A kitűnni vágyás egyre erősebb, ennek iránya, formája azonban sokáig bizonytalan. Színésszettel próbálkozik, 1917-től szorgalmas *Nyugat*-olvasó, a Belvárosi kávéházba jár, saját „tömegével [írja] a verseket, de tökéletes analfabéta [...] és [sejtelve sincs] a technikáról”. Esményképei Ady és Lesznai Anna; a Babitsversek hatással vannak rá, de „még nem [...] elég intelligens a megértésükhöz”.³

1920 tavaszától néhány versét elküldi a *Nyugat*nak, eredmény nélkül, de rövidesen közlik egy-egy versét a *Hérben*, a *Vásárnapi Újságban*, az *Új Időkben*. Ez még inkább motiválja a *Nyugat* nyilvánosságára, és levelet fogalmaz Babitsnak, melyben versei sorsa felől érdeklődik. Végül novemberben, megunva a várakozást, elhatározza, hogy (újabb verseivel) személyesen keresi fel Babitsot. Kitartó rámenősséggel kutatja fel a költő lakását, és ez az első találkozás az irodalommal való személyes kapcsolatot kezdetét jelenti. Mintegy két hét múlva újra elmegy „végleges válaszáért”.

Ekkor ismerkedik meg Babits akkori lakótársával, Szabó Lőrincsel, akinek jelenléte mintegy katalizátorként felgyorsítja T. és Babits megismerkedésének folyamát. Ez kissé paradox, ugyanis Szabó Lőrinc az első pillanattól T. meghódítására pályázik. Az ő viszonyuk alakulása önmagában is, T. és Babits szempontjából pedig külön is érdekes. T. kezdetben Szabó Lőrincsel kerül barátságba, akinek külseje, lényé, rámenőssége ugyan taszítja, de egyfelől végre intellektuális, irodalmi eszmecseréket folytathat, másfelől, úgy érzi, a lakótárs-barát vonzalma közelebb viheti Babitshoz. (Valóban ő hívja fel erotikus szabadverseire Babits figyelmét.) („[...] én nem voltam szent, és megszoktam lelkiismeret-furdalás nélkül embereket céljaimra felhasználni

¹ Török Sophie (1996 [1923?]): *Naplójegyzetek*. Sajtó alá rendezte: Téglás János. Budapest: Tótfalusi Tannyomda.

² Téglás János utószava. In: Török Sophie (1983): *Babitsról*. Sajtó alá rendezte: Téglás János. Budapest: Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola. 287–288.

³ Török, 1996: 22.

ni.”⁴) Szabó Lőrinc pedig egy ideig nem adja fel hódítási kísérleteit, és élvezi saját bennfentes-tanítós szerepét is, egy idő után viszont ő kezd úgy tekinteni T-re, mint lehetséges közvetítőjére abban, hogy „eltörölhetetlenül Mihályhoz kapcsolódhaszon”. Ismeretségük után alig tíz nappal megszületik egy „pro forma” házasság terve Szabó Lőrincsel, amely T-nek a családtól való elszakadás lehetőségét jelenthette. És – mivel megengedi, hogy nála lakjanak – még inkább Babits közelségét meg a könyvekét. Úgy tűnik tehát, hogy a kezdeményezés T és Szabó Lőrinc kezében van. A házasságról azonban Babits beszéli le Szabó Lőrincet.

Noha T számára Babits „szent”, akivel nem lehet a megszokott módon kacérkodni, azért nagyon is konkrétan eljátszik ezzel a gondolattal. Ezzel együtt, mint többször utal rá, a valóságos szerelem, az érzéki kötődés ekkor máshoz fűzi, „s ha igaz is, hogy rajongva ábrándoztam Mihályról – írja –, a nap többi, talán nagyobb részében másra gondoltam – talán nem olyan rajongva –, de emberi módon mint kellemes valóságra”. Az utóbb „organapnak” elkeresztelt ötödik találkozás alkalmával négyesben, (T, Babits, Szabó Lőrinc és Komjáthy Aladár) „bolond összevisszaságban” csókolják egymást T beszámolója szerint. „S bár ahogy így leírom a dolgokat, kezdő szerelem történetének látszhatnak, de valójában nem az volt. Hogy Mihály megsókolt engem, ez nem okozott érzéki örömet, a nagy ember kegyét éreztem benne, s fölemelkedést egy szédítő magas polcra: fiatal, kezdő költő voltam, s a költők fejedelmének bizalmasa lehettem – ez szédített meg.”⁵

Január 12-én T, estjével nem tudva mit kezdeni, „betéved” a Centrál kávéházba. Az írók asztala azonnal felfigyel rá, amikor „a zárkózott, asszonytalan” Babits odasiet, hogy üdvözlje. Valószínűleg nem erre a pillanatra szánja a lánykérést, de a beszélgetés úgy alakul, hogy ekkor, a „Nyugat-asztal éber felügyelete alatt” (jelképes kezdet) kéri feleségül. T-t, mint írja, „ijesztő váratlan” éri, ellentmondásos hatással van rá az ajánlat. De e fölött a bizonytalanság fölött „ujjongó nagy örömem volt az úr, hirtelen iszonyút nőttem, irigyelt és csodált nagy nők közé, akik nagy költők asszonyai lehettek...”. Mindeközben Babits „nem nézett rám, hanem firkált az asztalra, zavartan, izgatottan beszélt, nyilván előre elgondolt terv szerint, de úgy, mint aki fejest ugrik valahova, s nem tudja még, mi vár rá, de csak hamar-hamar túl lenni rajta, akárhogy!” T igent mond, Babits pedig jelzi, azt tartaná a legjobbnak, ha „hamarosan meg is csinálnák a dolgot”. A folytatás valóban ennek megfelelően történik. T másnap otthagyja külügyminisztériumi ügyintéző állását, harmadnap Babitshoz költözik, és az erre következő második nap, 1921. január 15-én összeházasodnak.⁶

Babits aktuális helyzetét illetően szintén „válságos időszakról” beszélnek az irodalomtörténészek. Ennek nyilvános része a költő 1919-es szereplése, egyes versei,

⁴ Uo. 56.

⁵ Uo. 142–143.

⁶ Uo. 153–164.

melyek következtében megfosztják tanári állásától, rendőrségi kihallgatáson kell részt vennie, kizárják a Kisfaludy és a Petőfi Társaságból. Politikai és bizonyos irodalmi berkekben is támadások érik tehát, sőt szülővárosa és családjának néhány tagja is elfordul tőle.⁷ Magánéletében az egy évig tartó, mindvégig kiegyensúlyozatlan Csinszka-kapcsolat (melynek sajátos jellegét, atmoszféráját *Költészet és valóság* című novellája ragadja meg) véget érése után egyes források szerint a magányra való berendezkedés jeleit mutatja.⁸ T. szavaival: „...az én drága, bolondos Mihályom akkoriban nagyon is komolyan beleélte magát a fáradt, sivár és szomorú öregkor búcsúzó gondolatába – nemcsak akkori beszéde, mozdulatai, de írásai is egy megtépett, agyonfáradt lélek [...] lemondásával voltak teli. Ő, aki kisfiús zavarral menekült a nőktől, talán mert szeszélyes és ismeretlen lényüktől féltette kínzott életének utolsó békéjét, öneki volt legnagyobb szüksége az asszonyra, a kifogyhatalan szeretetre, melegségre és jóságra.”⁹

Ebben persze már benne van T. saját lírizáló hajlama, de tény, hogy minden féltékenysége és introvertáltsága ellenére, valamilyen okból mégiscsak felmerül Babitsban a nősilés gondolata, szükséglete, méghozzá eléggé határozottan. A házasság számára talán még nagyobb megrázkódtatást, változást, „krízist”¹⁰ jelenthet pszichésen, mint T.-nek, de a szükséglet jelentkezik. Belső késztetései, a hétköznapi dolgokban való tétovasága, vágya egy feltétlen szeretetet nyújtó társra összefonódhatnak azzal – a kor, a társadalom, a szűkebb (családi) közeg által kimondatlanul is meghatározott – elvárással, amely egy harminchét éves férfit ilyenfajta „megállapodás” felé mozdít. Mint az irodalmi élet vezető egyénisége, a *Nyugat* egyik szerkesztője is szükségesnek érezheti, hogy „házat vigyen”, irodalmi összejövetelekre is alkalmas otthont teremtsen maga körül, bár ezt az igényt inkább T. fejezi ki. Ilyen értelemben tehát maga a házasság meglehetősen konvencionális, tradicionális lépésnek is tekinthető.

T. és Babits megismerkedése kapcsán úgy tűnik, hogy alkatuk jelentős különbözőségei valószínűleg inkább imponálók, mint zavarók. T. rámenős határozottsága, impulzivitása, vibrálása teljes ellentétben áll Babits tétovaságával, visszafogottságával, komolyságával. E habitusbeli eltérés mögött (előtt, mellett) viszont alapjaiban meglehetősen hasonló értékek, attitűdök állnak. A kíváncsiság, az érzékenység, a szorongás pedig mindkettejük személyiségének része, ha más módon mutatkozik is meg. Babits inkább befelé éli meg, T. többnyire kifelé érezteti feszültségét, szorongásait. Noha a vonzalom motívumai egészen különbözők, kellően intenzívek ahhoz, hogy egy ennyire rapid folyamatot indítsanak el. Érdekes többek

⁷ Csányi László (1980): Kettős arckép. In: *Kortárs*, 11: 1806.

⁸ Sijos Lajos (1978): Adatok Babits Mihály házasságáról. In: *Dunatáj*, 8: 34.

⁹ Török, 1996: 49–50.

¹⁰ Nemes Livia (1994): *Alkotó és alkotás*. Budapest: T-Twins Kiadó. 39. old.

közt az is, hogy a „lánykérés” úgy történik meg, hogy előtte (a legelső rövid vizedet leszámítva) egyetlen alkalommal sem találkoznak kettesben, valaki (többnyire Szabó Lőrinc) mindig jelen van. T. részéről a „kitörés” és ezzel a „bekerülés” motívumai a legkiugróbbak, Babits oldaláról inkább a megállapodásé. T. egyrészt függetlenedne családjától, másrészt hihetetlenül imponál neki, vonzza az egész irodalomban és akörül forgó társaság. Önkifejezési formáinak, „lehetséges szelfjeinek” része nemcsak az írás, hanem az írók között keresett társas szerep is. Babits személye mellett, illetve attól elválaszthatatlanul, ez a szerep csábítja (amely, mint később érezhetővé válik, inkább az írófeleség szerepe lesz). Mindemmel az ugrás óriási és hirtelen.

T. utólag az egész folyamat esetlegességét fájlalja, s szavai egyszersmind önértékelési bizonytalanságát is tükrözik: „Sejtelve se lehetett, ki vagyok, milyen vagyok. Félt a magánytól, s egy szinte kétségbeesett, gyors elhatározással megkérte az első leányt, aki útjába került, akinek az arca megtetszett, s akihez nyárspolgári tortúrák nélkül a legkényelmesebben hozzáfért, [...] nem a sors hozott össze minket, hanem egy ostoba véletlen, nem érdemeim tettek Babits Mihály kedvesévé, hanem mert éppen kéznél voltam. [...] S egy cseppnyi garancia az együttélés lehetőségére talán irodalmi érdeklődésem volt.” Ugyanakkor, Babits oldaláról, a dolog kockázatosságára is reflektál: „Milyen veszélyben forgott, talán nem is sejtí, sokszor megrémülök: hisz véletlenül múlt, hogy éppoly könnyen nem vett el valami erkölcstelen, számító, gonosz nőt – de talán naiv zsenikre is angyal vigyáz, mint ártatlan kisgyermekre.” De: „S itt leszögezhetem azt is, hogy *ezután* lassankint meg is szeretett engem, mondhatnám, nagyon megszeretett, hiszen ma minden érzésével, minden gondolatával szinte megható módon hozzám kötötte magát.” De mégis: „[...] egészen más érzéssel és kötelességtudással viselném a költőfeleség nehéz hivatását, ha tudnám, hogy rendelt sorsom ez, s nemcsak otromba véletlen, melyhez személyemnek semmi köze.”¹¹

Szerepek, konfliktusok

Hogyan viselte tehát T. „a költőfeleség nehéz hivatását”, milyen inspiráló, építő és milyen gátló, korlátozó aspektusai voltak Babitscsal való kapcsolatának?

1921 nyarától megjelennek írásai a *Nyugab*n, érezhetően kiforrottabb, csiszoltabb formában. Viharosan tettere kész az első időkben, „mindenfélét megtanul, film-előhívást, szövegyszöveget, [...] lámpaernyőkészítést, sielést, nyomdai korrigálást, stílus-mérték-érték ismeretét, idegen szavak kiejtését és lassan a helyesírást is”.¹²

¹¹ Török, 1996: 170–175.

¹² Koháry Sarolta (1973): *Flóra és Ilonka*. Budapest: Magvető Kiadó. 129. old.

Mindent átvész Babitstól, és már ekkor elkezdődik az „emlékgyártás”, ami szinte kényszeres rögeszmévé fokozódik. Ez részint nagy fényképezési kedvben, részint a mindent feljegyzés, megörökítés igyekezetében (ezeknél az emlékezés mellett az önkifejezés motívuma is szerepet játszik), valamint a gyűjtés-eltevés legkülönbözőbb formáiban nyilvánul meg. Ez kifejezi a teljes elköteleződést a kapcsolatnak, és jelképezi a (legalább a társon keresztüli) nyomhagyás igényét, de a valódi, szuverén tevékenységek hiányát is. Emlékgyártása egyfajta idő előtti emlékezés, a jövő múlttá formálása; azzal pedig, ahogyan Babits elvesztése után szinte kizárólag az órá való emlékezés jegyében él és dolgozik, mintha a múltat állítaná jövőként, célként maga elé. Folyamatosan reflektál saját életére, kevés igazán önfelelt pillanata lehet, ez is szorongást, bizonytalanságot sugall.

T-nek Babitscsal való kapcsolatában többféle szerepe körvonalazható. Önmagában minden szerep a sajátja, énjének kifejezési formája, ezek konfliktusai jelentik azonban a fő bizonytalanságot, frusztrációt T. számára.

Az énképpel, a szelffel kapcsolatos újabb elméletek összefüggésbe hozhatók ezzel a problematikával. Ezek az én mechanizmusközpontú felfogásával szemben a tevékeny működés elvét, a struktúra helyett a folyamatot, a stabil énfogalom helyett az énkonstruálást hangsúlyozzák. Alaptézisük szerint az én az egyes kapcsolatokban konstruálódik újra és újra, és a különböző szerepeken keresztül mutatkozik meg. Nem létezik tehát mint független, rögzített entitás, mindig a – szűkebb-tágabb – kontextus függvénye. Önmagunkat az adott társas közegben helyezzük el. „Az én a szociális diskurzus szférájába kerül [...], az emberi interakció folyamataiba.”¹³

Újabban a kreativitás vizsgálatában és konkrét alkotók életművének tanulmányozásában is szerepet kap ez a szemlélet. Ennek megfelelően az alkotást nem magányos aktusnak tekintik, inkább interakciók, kölcsönös egymásra hatások részeként, különös tekintettel az olyan partnerkapcsolatokra, amelyekben mindkét fél alkot valamilyen területen. Ez együtt jár az autonómia, a kompromisszum, a siker fogalmainak újragondolásával is.¹⁴

T. esetében különösen élesen látható, hogy énképe eltérő jellegű szerepein keresztül konstruálódott meg. Ezek nagyobb része Babitshoz kapcsolta, noha több igénye lett volna tőle független szerepekre is. Személyisége néhány markánsabb szerepe (tanítvány, feleség, alkotó) mentén közelíthető meg leginkább.

A tanítványszerep hangsúlya változik az évek során, de a megismerkedéskor érzett rajongás a mester iránt később sem tűnik el. T. nyitott és fogékony az újfajta ismeretekre, Babitsban pedig megvan a pedagógusi indíttatás. *Olvasmányaim* című kéziratában írja T.: „Igazi nevelőm, útmutatóm és eszményem Babits Mihály lett;

¹³ Gergen, K., idézi Pataki Ferenc (1995): Élettörténet és identitás. Új törekvések az én-pszichológiában. In: *Pszichológia*, 4: 409.

¹⁴ Chadwick, Whitney-de Courtivron, Isabelle (1996): Introduction. In: Chadwick-Courtivron (szerk.): *Significant Others. Creativity and Intimate Partnership*. London: Thames and Hudson Ltd. 7–13.

tőle tanultam a magas célkitűzés nehéz ambícióját, a soha meg nem elégedést, s a magunkhoz való nagy szigorúságot, mely a könnyű termékenységnek oly nagy el-lensége...”¹⁵ Még a beszélgetőfüzetekben is nyoma van annak, ahogyan Babits véleményt mond T. készülő műveiről: „A nagy izgalomban nem is mondtam, hogy el-olvastam művedet. Kitűnő részletek. Legkevésbé ragadott el az utolsó, de női ol-vasóknak valószínűleg ez fog tetszeni legjobban. [...] Egy kicsit (nagyon magasítva) ugyanaz, ami a női regényírókban sokszor rossz. De nálad azért nem rossz, legfeljebb rossz lehet, ha nem tudod kellő tapintattal beilleszteni.”¹⁶

A kapcsolat mester–tanítvány jellege szükségszerűen adódik mindkettejük előtörténetéből, törekvéseiből, motivációiból. T. magába szívni igyekszik mind több ismeretet, tapasztalatot az új közegben, Babits átadni. A tanítványstátusban azonban benne van a fejlődés, a változás, a dinamika; nem egy változatlan állapotot jelöl. A tanítványból követő vagy szakadár válik, mozgása mindenképp az egyenrangúság irányába mutat. Mivel nem szilárd kategória, talán kevésbé kerülhet konfliktusba más szerepekkel.

A tanítványszerepnél sokrétűbb, ambivalensebb T. feleségszerepe. Ez magában foglalja a védelmező, gondoskodó anya, a kezdeményező, nyugtalan gyerek, a felnőtt társ, a szerető kedves, ezenkívül az (író)társadalom (és a család) előtt reprezentáló partner szerepét is. Néhány idézet: (Az eljegyzés napján:) „Én aztán rábeszéltem Mihályt, hogy ne jöjjenek tovább, minek tennék visszafelé azt a hosszú utat, mehetek egyedül is, hisz nem vagyok gyerek! Ó, Mihály már akkor is gyermek volt nekem, s nem védelmező lovag, drága, féltett, becézett kicsi gyerek!”¹⁷ (A szekszárdi látogatásról:) „[...] rokonok, barátok, ismerősök, lassan meg is telt velük a három utcai szoba. Gratulálni jöttek, engem akartak látni, s én éreztem, hogy szerepem milyen fontos és kényes [...]”¹⁸ A tanítvány és a feleség: „Én, mintha két ember volnék, kétféle érzelem párhuzamos bővületében álltam – boldog asszony voltam [...] és rajongó tanítvány is voltam [...]. Azóta mindig evvel a kétféle látással jártam mellette, látva, érezve és őrizve, amit csak nekem ad; de fáradhatatlan jegyeztem és gyűjtöttem láthatatlan füzetembe azt is, ami nemcsak az enyém, ami mindenkié, s amiről egyszer majd számot kell adnom.”¹⁹

A feleség szerepe, képze – szemben a tanítványéval – jóval statikusabb és el-lentmondásosabb. T. mint Babits Mihály felesége élesen szembesül a statikusság-nak személyiségével nem egyező vonásaival. A feszültség, nyugtalanság, tettekkész-ség ezen a ponton diszharmóniával és szorongással társul.

¹⁵ Török Sophie (é. n.): *Olvasmányaim*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár. Fond. III/2235.

¹⁶ *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*/I. (1980 [1938].) Sajtó alá rendezte: Belia György. Budapest: Szép-irodalmi Könyvkiadó. 400–401.

¹⁷ Török, 1996: 183.

¹⁸ Uo. 282.

¹⁹ Uo. 271–273.

A feleségszerep legproblematisabb része ennek konfliktusa az önálló *alkotó* szerepével. Ez az a pont, ahol T. leginkább korlátokat érzett, a legtöbb frusztrációnak volt kitéve. Tény, hogy az irodalomtörténet elsősorban Babits Mihály feleségként, és nem költőként, íróként tartja számon. Úgy tűnik, hogy az a helyzeti előny, amit a Babitscsal való kapcsolat jelentett T.-nek, ami közeledése egyik fő motívuma volt, éppenséggel komoly pszichés, szimbolikus (és valós) gáttá vált. Babits megtermékenyítő hatása kétségtelen, mégis, közelsége (nem személye, hanem státusa, s ezen keresztül a viszony, a helyzet) egy ponton túl inkább „súlyosbító tényező”²⁰, mint T. írói önmegvalósításának elősegítője.

T. intenzíven átéli helyzete kettősségét: „Nekem sajnos nem adatott meg valami maradandót alkotni, hiába készültem kisgyerekkorom óta írónak, ma – mint a legnagyobb élő magyar író felesége – távolabb vagyok ettől, mint valaha. Pedig ma minden lap nyitva áll a verseim számára, de soha senkitől őszinte kritikát vagy jóakarató biztatást többé nem kapok – írásaim csak egy szempontból érdekesek: hogy Babits Mihály életének intimitásait árulom bennük. [...] Milyen örökkévalóság várhat énrám? Túlvilágban nem hiszek, s vajon feljegyzi-e nevemet az irodalomtörténet, mert jó ebédeket főzök az uramnak, s ha fáj a torka, borogatást teszek a nyakára? Munkáira alig teszek hatást, csak feleség vagyok, semmi egyéb, s az irodalom számára sokkal fontosabb nálam az a fogarasi kis cukrászleány, kihez legszebb szerelmes verseit írta.”²¹

Az összekapcsolódás a feleség és az alkotó, életének legátfogóbb szerepei között egyfelől inspiratív T.-re és (Babits „holdudvarhatása” folytán) imponáló az ítésekre nézve, másfelől gátló, frusztráló, elbizonytalanító T.-re és fenntartásokat előhívó a megítélőkre, általában a külvilágra nézve. Ugyanakkor azon túl, hogy a feleségszerep mint „eszköz” mennyiben segíti elő vagy gátolja T. önálló alkotói tehetőségének kibontakozását, a kapcsolat, a Babitshoz való közelség, a sikereiből való közvetett részesülés, önmagában is jelentős, értékesnek megélt része T. identitásának, s ez nemcsak gátolja vagy segíti, de bizonyos fokig *kompenzálja* is az alkotással kapcsolatos elégtelenségérzést, helyettesíti is az írói sikereket.

A feleség/alkotó feszültséggel kapcsolatban érdemes megvizsgálni egy jelképes motívumot: a Török Sophie név keletkezésének történetét. A nevet Babits adja T.-nek; *A literátor* című művét dedikálja neki így, „Franci” aláírással. *A literátor* dialogizált novella, Babits 1916-ban írta. Voltaképpen egy stíluskísérletről van szó, esztétikai értékénél érdekesebb a lélektani vonatkozása. Valós esetet foglal műbe: Kazinczy Ferenc nősülésének történetét. A szüzsé: Kazinczy 45 évesen, anyja, testvére felháborodására el akarja venni szolgálóját, egy parasztlányt. Megértetlen, elke-

²⁰ Böröndi Lajos (1983): „Mert magány marad csak a magány” – Babits Mihály és Török Sophie. In: *Új Forrás*, 10: 24.

²¹ Török, 1996: 12–15.

seredett, magányos lelkiállapotban van ekkor, feltehető, hogy valóban nem a leg-hozzáillőbb társat választja. Hivatali főnöke, gróf Török Lajos lánya, Sophie azonban átérzi a helyzetét, hozzámegy, „megmenti”.

Az analógia többrétű. Utalhat Babits hasonló élethelyzetére T. felbukkanásakor. Természetesen utal az irodalmi házasságra. Ezenkívül tudhatjuk azt is, hogy a névadás gesztusának egyik motívuma Babits részéről az, hogy T. megítélésénél ne legyen szempont, hogy az ő felesége. Ez azonban több okból is megkérdőjelezhető. Egyrészt a korban mindenki, akinek köze van az irodalomhoz, elkerülhetetlenül tudja, hogy Török Sophie Babits Mihály felesége. Másrészt, ha Babits arra gondol, hogy legalább a neve ne árulkodjon erről egyértelműen, hogy az önálló név a tőle független alkotói munkát reprezentálja, ez sem állja meg a helyét teljes egészében. Hiszen ez esetben egy teljesen új nevet kellene kitalálnia. Török Sophie nem volt költő, költőfeleség volt. Méghozzá a XIX. század legnagyobb irodalom-szervezőjének felesége. És itt érhető tetten egy másik motívum – „Franci” –, az tehát, hogy ez a névadás legalább annyira Babitsról szól, mint amennyire T.-ről, T.-nek. Ha szerepkijelölésnek tekintjük, akkor a sajátja is, esetleg egyfajta Kazinczy szerepideál jegyében. Vagyis ezzel a névvel (amit ráadásul Babits „adományoz” neki) T. éppenséggel nem kerüli el a feleségszempont felmerülését.²²

Nem hagyható ki T. személyének tanulmányozásából a gyerekprobléma. T.-nek nem lehet gyereke; 1928-ban örökbe fogadnak egy újszülött kislányt (feltehetőleg T. öccsének, Tanner Bélának és T.-ék háztartási alkalmazottjának gyermekét), Ildikót. T. viszonya a gyerekhez szélsőséges, feszültségtelei. Szenvedélyes odafordulás és teljes közömbösség, fojtogató szeretet, irracionális korlátozás és elhanyagolás váltogatják egymást. A biztonságérzet hiánya jellemző tehát az Ildikót körülvevő légkörre. A feszültség egyik forrása T.-nek az az eltökélt szándéka, hogy eltitkolja az örökbefogadás tényét a külvilág elől. Ez nem sikerül, de T. még mindig bízik abban, hogy Ildikó elől elrejtethető a dolog. Ez is naivitásnak bizonyul; Babitsot azonban Ildikó apjának hiszi, és ehhez mindvégig ragaszkodik – ez sérelmes T. számára. A kapcsolat különösen Babits halála után kezd rohamosan romlani. Bizalmatlanná, ingerlékennyé válnak, T. ugyanakkor konzerválni igyekszik lányát a gyerek-szerepben. Ildikó azonban ekkor már lázad. T. nem tud valódi mintává válni a számára (Babits sokkal inkább). Egy idő múlva elköltözik anyjától, és visszavonhatatlanul eltávolodnak egymástól. (1956-ban Angliába települ. Ötvenöt évesen hal meg egy lakókocsiban, negyven macska társaságában.)²³

T. gyermek utáni vágya szintén egyfajta ambíciónak tűnik. Az anyaság az alkotásnak, nyomhagyásnak, önmaga kiterjesztésének egy formáját is jelentheti. Nap-

²² Kelevéz Ágnes (1996): Babits névjegye. In: *Holmi*, 7: 948–949.; Várkonyi Nándor (1964): A „litérator” és Török Sophie. In: *Életünk*, II: 73–74.

²³ Koháry, 1973: 151–163; Lakatos István (1984): Özveggy és leánya. In: *Jelenkor*, 2: 137–139.

lőjegyzetei elején írja: „[...] s még csak gyereket sem tudok szülni! – pedig oly mély bennem a vágy, hogy ne múljak el nyom nélkül.” Egy interjúban pedig, kissé ellentmondásosan, így nyilatkozik: „Hogy mit akarok nevelni belőle? Ami én szerettem volna lenni, bár ez kissé furcsa lenne. Én ugyanis filozófus akartam lenni.” Majd: „Én azt vettem neki, amit kívánt. Hintalovat, autót.” De: „Az ember egy kicsit mindig azt veszi a gyerekeknek, amit maga is szeretett volna kapni.” Majd: „Nem a mi életünk folytatása. Ildikó folytassa Mihály életét? Vagy az enyémet? [...] Polgárlelkében talán tényleg az élet folytatásának tetszik a gyermek, de írónál? Az író annyira be van zárva saját egyéniségébe, olyan egységes egész... Hol lehet azt folytatni?”²⁴ Egyfelől egy magáénak vallott írószerep folytathatatlanságát hangsúlyozza, ugyanakkor mégis ennek a szerepnek (vagyis egy igazából beteljesítetlen alkotópályának) a betöltését várna Ildikótól.

Az alkotói problematikára térve: Babits minden jel szerint tehetségesnek tartja T-t, és amennyire a kényes helyzet engedi, igyekszik ezt a nyilvánosság előtt is érzékelteni, bár T-re vonatkozó megjegyzéseinek írásos nyoma nem sok van. A beszélgetőfüzetekben: „Az sem lényegtelen, hogy én meg merem írni, hogy nincs kívülled nőíró. Tudod, mennyire nyilvánvalónak kell ennek lenni, hogy én meg merhesem írni? / Egy nő, aki író. Erről van szó.”²⁵ Egy nő tehát, aki író, s nem egy író, aki történetesen nő – ez nem mellékes. Szavai az *Írók két háború közt* című tanulmánykötet előszavára vonatkoznak (az egyetlen műve – versein kívül –, amelyben említi T-t, s itt is inkább a hiányát), ahol így ír a (kötetben nem szereplő) nőírókról és T-ről: „Nőíró egy sem szerepel könyvemben. Ebben sincs szándékosság; csodálatos, milyen kevés nőíró jelentkezett egyáltalán az Ady utáni irodalomban. [...] Mintha az új, férfias és háborús század – egy politizáló s a gyöngédebb érzésektől elfordult nemedék – visszaszorítaná a női szellemet, hacsak be nem áll maga is a férfi majmának, valami tehetetlen jelentéktelenségbe. [...] Csakhogy a visszaszorított szellem lázadni is szokott. Kitör, és hangja annál sikoltóbb, annál mélyebbreljött. Annál kegyetlenebbül őszinte! Ilyen legalább egy asszonyírónak hangja a mai magyar irodalomban, a Török Sophie-é. Irodalmunk női munkásai közül ő az, akinek említése legérezhetőbben hiányzik e könyvből. S ő az, akiről legnehezebb lett volna beszélnem.”²⁶ Babits lelkiismeretes, szigorú, kritikus személyiségének különösen nehéz és kényes lehetett T-ről nyilvánosan ítélni, nyilvánvaló előnyökben részesíteni.

A kortárs kritika – ha explicit módon ritkán utal is erre – nehezen tudja magát függetleníteni a férj szerepétől. T. írásait gyakorlatilag minden kritikusa méltatja. Ettől függetlenül jellemzők azok a fordulatok, jelzők, amelyekkel a kritikák élnek – nem annyira a „Babitsnóság”, mint általában a nőíróság szempontjából. Halász Gá-

²⁴ Egy szót se irodalomról! In: Török, 1983: 214–215.

²⁵ *Babits Mihály beszélgetőfüzetei/II.*, 1941: 310.

²⁶ Babits Mihály (1941): *Írók két háború közt*. Nyugat Kiadó, 11–12.

bor írja T. verseiről: „És most valaki, akin az új férfiasság már azért sem vehetett teljesen erőt, mert – asszony.” Távol az emancipációs viták avult, félavult gondolataitól, írja, megmutatva, hogy „az asszonyi sors erőforrás a tehetség számára”. Önmarcangoló keménység, lélektani viviszekció és nőies narciszizmus árad T. lírájából Halász olvasatában.²⁷ Lesznai Anna „a félelem költője”-nek nevezi T.-t. A nőiség Lesznai szerint is meghatározó vonása a verseknek. A nő, írja, „gazdagabb tudatalattival bír, kevésbé differenciált, általános érvényű rejtélyek edénye”. A versek nem formai tökélyükkel, hanem őszinteségükkel hatnak. Témái a „polgári világ magánzárkáiban vergődő asszonyok”.²⁸ Kisregényéről írva Hunyady Sándor azt állítja, tudná, hogy asszony írta, ha nem látja is. De másféle, mint a megszokott. Pontos, kemény, harcias, katonás, amazon.²⁹ Kádár Erzsébet ugyanezt az írást egyenesen remekműnek ítéli fegyelmezett, merész, élő, pontos mondataival. Prózája „férfierőnyektől súlyos, anélkül, hogy férfias volna”. „Tiszta stílus – férfitulajdonság” – írja.³⁰ Keresztury Dezső „a modern női lélek legerőteljesebb kifejezőjeként” tartja számon T. költészetét. Mondanivalója a fontos, „az indulat ritmusa szabja meg, nem a zenei forma szerkezete”, a keret, a forma elnagyolt, a kifejezés egyenetlen. Magányos énközpontúság. Fogvatartó szeretet.³¹ Kárpáti Aurél női ösztönösségről, immanens asszonyiságról, asszonyi titkokról, a meddő anyaság hiányérzetéről, ugyanakkor férfias költészetről, reflektált, gondolati líráról beszél T. első kötete kapcsán. Ő megemlíti Babitsot is: „Egyes tételei – önállóságuk ellenére is – úgy hatnak, mint kísérő alt-szólamok, hozzásimulva egy-egy Babits-vers zengő tenorjához.” Ez a „páratlan jelenség a hitvesi összetartozandóság tökéletes harmóniája a költészet területén, anélkül, hogy szimpla hatásról vagy éppen utánérzésről lenne szó”.³² Illés Endre T. novelláiról ír. Idegenség, feszültség, egyediség, lényegretörés, belső történések. „S nem fontos, hogy írója nő. Fontosabb, hogy anyagában női munka, női világ.”³³

Illés Endre voltaképpen az egyetlen, aki úgy ítéli meg, nem fontos, hogy a szerző nő. Mindamellettt ezt ő is szükségesnek tartja hangsúlyozni. A többi kritika pedig jelentős részben foglalkozik a nőiség kérdésével; hajlamosak ezzel összefüggésbe hozni a művek számos tartalmi és formai jellegzetességét. Nőies narciszizmus, gazdag tudatalatti, női lélek, immanens asszonyiság – ezek a kifejezések mind a nőiség „princípiumként” való kezelésére utalnak, s arra, hogy úgy vélik, ebből az adottságból egy sor (viselkedés-, világlátásbeli, s ennek nyomán akár esztétikai) törvényszerűség levezethető. A kritikák azonban számos olyan jellegzetességet is

²⁷ Halász Gábor (1935): Új verseskönyvekről. In: *Nyugat*, I: 317.

²⁸ Lesznai Anna (1934): Török Sophie, a félelem költője. In: *Nyugat*, II: 473.

²⁹ Hunyady Sándor (1939): Török Sophie: Nem vagy igazi. In: *Nyugat*, II: 42.

³⁰ Kádár Erzsébet: T. S.: Nem vagy igazi. Uo. 43.

³¹ Keresztury Dezső (1940): T. S.: Értem és helyetted. In: *Nyugat*, 501.

³² Kárpáti Aurél (1929): Asszony a karosszékekben. In: *Pesti Napló*, július 13.: 6.

³³ Illés Endre (1933): Boldog asszonyok. T. S. novellái. In: *Nyugat*, II: 167.

hangsúlyoznak, amely nem illik bele a „nőiesség” kategóriájába: kemény, harcias, merész, pontos, reflektált. Ezekről mint „férfias” tulajdonságokról beszélnek. A nem kategóriája kikerülhetetlen. És ez voltaképpen érthető. A nő kategóriája „különösséggel”, mássággal van felruházva a korban, nemcsak az irodalomban. Ez azonban nem annyira leírás, mint inkább előírás a nők részére. A női írók kevés száma, a nőírószerep sajátossága arra készíti a megítélőket, hogy az író női mivoltának is figyelmet szenteljenek, és nemének tulajdonítsák műveinek olyan vonásait, melyekről férfíró esetében nem így nyilatkoznának. Ez T-t rendkívül zavarja; úgy érezheti, az elismerések egy szerepnek, s nem az egyéni, a csak belőle fakadó teljesítménynek szólnak. A Babitsné-szerep mellett (amit a kritikák nyíltan nem értékeltetnek), a nő szerepének is (amit annál inkább).

Keresztury Dezső visszaemlékezése (már Babits betegségének idejére) szintén T. ambivalens szerepérzését, bizonytalanságát hangsúlyozza: „Ilonka akkor is teljes lázadásban volt az ellen, hogy ő csak Mihály felesége, hogy ő költőnő. Ennek sok nyoma van mindkettőjük verseiben: ezek a »feleselő versek«. Én írtam Ilonka kötetéről a Nyugatban... Annak örült – örülhetett is –, de abban is fennakadt valami ilyesmin: hogy én a női vonásokat hangsúlyozom, holott a költő: költő. [...] Később egy igen mélyre világító és megdöbbentő jelenet játszódott le nálunk [...]. Amikor arra került a sor, hogy Ilonka mégiscsak nő, s ha jó költő, hát azért, mert őszintén erről beszél, Simonffy [Margot] – az ilyenkor gyakori álszentséggel – azt találta mondani: milyen hálás lehet Ilonka, amiért ilyen nagy ember felesége lehet, amire Ilonka hisztériás sírógörcsöt kapott; érthetően elgyötört volt Mihály betegsége s a nehéz ápolás miatt.”³⁴

Más szempontból árulkodó Németh László magatartása: egy levelében udvariasan elhárítja, hogy írjon T. első kötetéről. Visszaemlékezéseiben írja, Babitstól való eltávolodásának kezdete kapcsán: „Amikor legközelebb átmentem Esztergomba, Babits hazafelé lekísért az autóbushoz, s megkérdezte, kikről akarok még írni. Felsoroltam hét-nyolc nevet [...]. Egy kicsit habozott, aztán kibökte: még nem bánnám, ha Ilonkáról írnál. Ilonka a felesége volt, tehetséges költőnő, akiről azonban semmi szín alatt sem akartam a *Nyugat*ba írni, s véleményem szerint nem is lehetett, mondjuk, egy Márai vagy egy Fenyő előtt írni. A felszólítás, amely egyszerűen feltétel is volt, utólag sértett; ott, a kissé szégyenkezve mosolygó férj előtt, aki mégiscsak az ország egyik legnagyobb írója volt, a legjobbak eszményképe egy időben, inkább csak részvétet éreztem.”³⁵ Ez a (valószínűleg nem példa nélkül álló) epizód érzékelteti azt a bonyolult helyzetet, mely mind Babitsnak, mind a kortársaknak megnehezíti az elfogulatlan értékítéletet, T-nek pedig a független, magabiztos alkotást, és a visszajelzések hitelességében való bizalmat.

³⁴ Id. Belia György. In: *Babits Mihály beszélgetőfüzetek* II: 218–219.

³⁵ Németh László (1977): *Ember és szerep*. (1934). In: *Homályból homályba*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. I: 422.

Ennek ellenére a *Tanuban, Magyar líra 1932-ben* című tanulmányában Németh László szentel egy bekezdést T.-nek. A nőies (ösztönös, démoni) és férfias (hősies, kíméletlen) jelzők itt is megtalálhatók. „A nőköltők közül Török Sophie vitte a leg-többre. [...] A női szabad versnek megvan az íze: a versműveltség hiányát érezni rajta s az ösztön biztonságát. Török Sophie verseiben is ez az ösztön feledteti a gyengébb versek bőbeszédűségét. [...] A költőnk hagyományaihoz híven nem mondhatnak le némi démoniságról. Török Sophie-ben a démon azonban már-már férfias, hősies: ő önmagával szemben kíméletlenkedik.”³⁶

Végül még egy kortárs, aki ugyan nem irodalomkritikus, de igen kritikus megfigyelő. Kosztolányi Dezsőné, aki egy (1950 körüli?) meglehetősen pikírt, ironikus hangú kéziratban „*Nyugat*-feleségeket” vesz szemügyre. Ez az írás persze nemcsak T.-t jellemzi, Harmos Ilonát és a „*Nyugat*-feleségek” viszonyát legalább annyira. „Tehetséges nő, de rendkívül műveletlen. Tehetsége elsősorban is narcizmusából és indulattelt hőbörödöttségének talajából fakad. Ezt a hőbörödöttséget göggel viseli. Fiút mímel, nem férfit, de fiút. Cigaretta, töltött cigaretta, hülni, dohány a dobozban, George Sand készen vett, áruházi öltözetben, izzadságszagúan. Sóvárog elismertetéséért, s egyben férjére és férje nevében is féltékeny. Ha nem kapja meg azt az elismerést, amit várt és képzelt, hátat fordít mindennek, sértődött. [...] Fanyar, mint a berkenye, kesernyés, akár a citrom héja, szúrós, mint a csipkebogyó, de akárcsak ezekben, őbenne is van valami izgató vitamin, csípős illóolaj. [...]”³⁷ Az „egyben férjére és férje nevében is féltékeny” félmondat plasztikus megfogalmazása az azonosulni és elkülönülni vágyás ellentmondásának.

A kortársak érzékelik T. egyéniségének kettősségét narcizmus és önmarcangolás, ösztönösség és reflektáltság, elnagyoltság és pontosság, félelem és harciasság, bensőségesség és idegenség, kötődés és szabadságvágy között. Ezek a vonások a kritikusok terminológiájában visszatérően a „nőies”-„férfias” dichotómia mentén jelennek meg.

A női íráshoz, írásokhoz az elmúlt évtizedek feminista irodalomkritikája más oldalról próbál közelíteni. Újraolvassa a női irodalmat; a női kifejezésmódokat, a női kreativitás pszichodinamikáját a hagyományok, a nő társadalomban betöltött helye kontextusában vizsgálja. Figyelembe veszi, sőt kiemeltnek tekinti azt a szempontot, hogy egy nőírónak sokkal több külső és belső akadályt kell(ett) legyőznie, amíg töl-
lat vett a kezébe. A férfielődöktől elidegenedett, kevés reprezentált női előddel találkozhatott, kulturálisan kondicionált félelmei voltak (vannak) a férfiközönségtől, saját illetéktelenségétől, nem rendelkezett stabil írói identitással.³⁸ A nő kívül esik a

³⁶ *A Tanu*. Németh László kritikai folyóirata, III. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó, é. n.: 190.

³⁷ Kosztolányi Dezsőné Török Sophie-ról. MTA Kézirattár, é. n.

³⁸ Gilbert, S.–Gubar, S. Id. Showalter, E. (1994): A feminista irodalomtudomány a vadonban. In: *Helikon*, 4: 432.

reprezentáción (így többnyire a hagyományos irodalmi kánonokon is), hiányként, „másik”-ként jelenik meg a (szintén a domináns kultúra által konstruált) oppozíciókban.³⁹

A feminista irodalomkritika egyik visszatérő gondolata, hogy a női írások reprezentálják azt a kettősséget, amelyet a nők társadalomban betöltött szerepei is jelentenek; egyszerre jelenítik meg a férfi- és a női tradíciót.⁴⁰ Kívülállók, egyszersmind függők, s részben e függésen, az óhatatlan kapcsolódáson keresztül bevonódnak is. Egyfajta kettős tudatossággal rendelkeznek tehát: kulturálisan meghatározott és a kulturális előírástól különböző szelffel; a férfival megosztott, ugyanakkor sajátos („shared” és „unique”⁴¹) szerepekkel. E női sajátosságnak azonban egyik lényeges eleme éppen a kapcsolódás, a kettő nehezen elválasztható. A „másik” fogalma, érzete egyszerre utal a kapcsolódásra és a különbözőségeire, ilyen értelemben a „sajátos” is „megosztott”. A női írás egyfelől alkalmazkodik a hagyományokhoz, másfelől elutasítja, egyfelől reprezentálja, másfelől ellenpontozza vagy akár szubvertálja őket. Nem mindig könnyű azonban eldönteni, miben áll a reprezentáció s miben a szubverzió egy női szerző művében; nyilván nem egyszerűen a „feminin” látás- vagy írásmód háttérbe szorított sajátosságainak megjelenítése, nem is a „maszkulin” szerep felöltése, követése az irodalomban (ezek többnyire a hagyományos genderszemléletet reprezentálják), hanem inkább e kettősség felforgatása jelenthet valódi szubverziót.

T-re visszatérve, e kettősség az odaadás és a lázadás, a feleség és a független alkotó között (mely műveinek is visszatérő motívuma), az ő szerepeinek is talán leglényegesebb vonása. Házasságának előzménye, létrejötte, története, Babbitshoz való viszonya mind hordozza ezt az ambivalenciát: része lenni a meghatározó diskurzusnak, bekerülni a domináns, respektált, ízlés- és véleményformáló, mértékadó irodalmi figurák közé, és – részben ennek segítségével, ennek alávétve magát – sajátos, egyéni, autonóm alkotásokat létrehozni. A Babbitssal való kapcsolat egyszerre fel-emelte és frusztrálta, felszabadította és korlátozta, megerősítette és elbizonytalanította. Nem akart – főleg íróként – férjének „kapcsolt része” lenni, és nem tudott ettől a szereptől teljesen elszakadni. „[...] szépen fejlődő tehetségemet apró és ostoba dolgok megállították. [...] Nem vagyok elég olcsó, hogy ezek dacára is írni tudjak, és úgy látszik, elég nagy tehetség sem, hogy undoromon keresztül tudjak törni.”⁴²

A (másodmagával összeállított) *Költőnők antológiája* bevezetőjében T. a női költészetet az élet közvetlen, spontán, kissé tagolatlan, hosszú elfojtás után kitörő

³⁹ Irigaray, L. Id. Neményi Mária (1994): A kötelező heteroszexualitástól a kötelező feminizmusig. In: *Café Babel*, 1–2: 165.

⁴⁰ Showalter, Elaine (1994): A feminista irodalomtudomány a vadonban. In: *Helikon*, 4: 439.

⁴¹ Friedman, S. S. (1988): Women's Autobiographical Selves. In: Benstock, S. (szerk.): *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*. London–New York: Routledge. 40. old.

⁴² Török, 1996: 12–14.

visszhangjaként jellemzi, melynek legtipikusabb formája a szabadvers. Úgy véli, a versek szükségszerűen szubjektívek, önmagukról szólók; a világ tőlük független⁴³ (de ők nem függetlenek a világtól). Ő is kapcsolatot lát tehát írás és szerep között. „A konyha, a gyerekszoba nem biztos, hogy jól hat az emelkedett szellemre” – írja a *Nők az irodalomban* című *Nyugat*-írásban. Ugyanitt kifejti azt is, hogy a nőknek a legmagasabb mérték igényei szerint kell alkotni, nem valamiféle „fórt” élvezni, mert addig csak „írónők” maradnak, „kirekesztett kaszt”.⁴⁴

Egy női író vizsgálata tehát elválaszthatatlan az 1920-as, 30-as évek *női szerepek*-ről alkotott fogalmainak vizsgálatától. T. nagyon tudatosan észleli a hagyományos nemi szerepek korlátait. Ugyanakkor férfiakhoz való viszonyában él (kénytelen élni) nőiségével. Saját nevelődése idején „sem volt a műveltség polgári körökben hasznára a „nőiességnek”, sőt szinte gyanút keltett”.⁴⁵ Tapasztalatai jelentős részét feltehetőleg már házassága előtt megszerezte mint „kenyérkereső”, a maga lábán álló nő, aki ugyanakkor kiszolgáltatott helyzeteknek is ki volt téve női mivolta folytán. Házassága valószínűleg megemeli a maga elé állított mércét, ugyanakkor helyzeténél, szerepénél fogva érzékenyebbé is teheti a férfi–nő viszony problémáira.

Babitscsal a szűken vett hagyományos nemi szerepeket illetően a jelek szerint meglehetősen egyenrangúak (egymás, nem a világ szemében). Idézet egy 1945-ben elhangzott rádióelőadásból: „Mindig együtt jártunk, borbélyhoz, fehérnemű-tisztítóba, sokszor mentünk a közeli vásárcsarnokba is. [...] Egyszer paprikabefőzés idején észrevettem, hogy nem hoztunk elég paprikát, s egész gyanútlanul megkértem, hozzon néhány kilót a csarnokból. [...] Nemsokára meg is érkezett a paprikákkal, de valami *zord novemberi ember* arckifejezéssel. [...] Az utcán Szerb Antallal találkozott, aki nagyon furcsán nézett rá, mikor meglátta a kezében a paprikákkal teli szatyrot.”⁴⁶ A külvilág reakciója azért érezhetően meghatározó.

Babits viszonya egyes nőírókhoz igen elismerő (Jane Austen, Emily Brontë). Az *európai irodalom történetében* kétféle (a maskulin–feminin dichotómiába illeszkedő) női költészetről beszél: az egyik a naturalista, „ősköltészet” típusú, „spontán, kitörő s kicsit tagolatlan, mint a visszhang”.⁴⁷ A másik típus a „klasszikus férfikul-túra fegyelmével és formahagyományával [van] fölfegyverkezve”.⁴⁸ „Maskulin” nőíróként említi George Eliotot és Elizabeth Barrett Browningot, „nőies” írókként Jane Austent és a Brontë nővéreket. (Egyébként Andersent is „feminin zseni”-ként tartja számon.)⁴⁹

⁴³ Török Sophie–Kotzián Katalin (szerk.) (1943): *Költőnők antológiája. Sapphótól napjainkig*. Budapest: Cserépfalvi Kiadó. 11–13.

⁴⁴ Török Sophie (1932): *Nők az irodalomban*. In: *Nyugat*, 630.

⁴⁵ Török–Kotzián, 1943: 10.

⁴⁶ Rádióelőadás, 1945. In: Török, 1983: 252–253.

⁴⁷ Babits Mihály (1979): *Az európai irodalom története*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 363. old.

⁴⁸ Uo. 369.

⁴⁹ Uo. 408., 369., 293., 384., 407.

Az általános megítélés azonban jóval szélsőséesebb, konzervatívabb. A *Regényirodalmunk nőiről* című kötet befejezése szerint egyesek már bebizonyították, hogy a jó családanya és a jó író szerepe lehetséges együtt, és „a nők a művészetben is tudnak, ha nem is egyenlőt alkotni a férfiakkal, de legalább abszolút művészt nyújtani, ami időtálló, komoly teljesítmény. Ennyit máris elértek minden fizikai és szellemi különbségek ellenére is.”⁵⁰ Ez a jellemzés leíró szinten voltaképpen meg is felel a kor valóságának, azonban egy olyan önmagát megerősítő, esszencialista keretbe helyezi az egész kérdést, amely eleve kizárja az okok vizsgálatát. A század első évtizedeiben a nők valóban inkább csak fogyasztói, asszisztálói, de nem, vagy csak korlátozott téren művelői a kultúrának. A kivételek általában közép- vagy felsőosztálybeliek, intellektuális háttérrel rendelkeznek; elsőként épp ezek a viszonylag jobb helyzetben lévő nők fogalmazzák meg a női emancipáció problémáit. A kreativitás jellemzően eltérő módon definiálódik a két nem esetében: a férfínál az aktivitás, a fantázia, a produkció, a nőnél a passzivitás, az imitáció, a reprodukció fogalmi mentén. A mai elképzelések a kreativitással kapcsolatban éppen az „androgunitást” hangsúlyozzák: a kreatív férfi rendelkezik „feminin” vonásokkal, a kreatív nőben találhatók „maszkulin” jellegzetességek.⁵¹

T. feleségszerepének leginkább embert próbáló, legfájdalmasabb része Babits betegségének időszaka. Babits 1938 februárjában gégeműtéten esik át, ettől kezdve 1941 augusztusában bekövetkezett haláláig nagyrészt beszélgetőfüzeteire van utalva.⁵² T. folyamatos idegfeszültségben él, időnként itt is végletekbe esve. Olykor túlságosan, szinte mártírszerűen azonosul Babits szenvedéseivel, máskor elmenekül előlük, bezárva érzi magát.⁵³

A beszélgetőfüzetekből szoros és állandó kontaktus érződik. Babits betegsége közepette is képes T. dolgaival és – főleg jobb periódusaiban – a világ, a politika, az irodalmi élet eseményeivel is foglalkozni, nem válik szélsőségesen egocentrikussá, noha szükségszerűen a szöveg legnagyobb része testi állapotával kapcsolatos.

Babits halálát T. egész életében nem tudja feldolgozni. Egy 1941 decemberében (Babits halála után négy hónappal) készült interjában a „tagadás” jeleit mutatja: „Ez az ő lakása, változatlanul; itt élünk, Ő és én meg Ildikó, nem, nincs semmi változás az életünkben...” Ahogyan Babits életében a „né”-zés, úgy dühíti most az „özvegy” szó. „Írják azt, hogy Babits Mihályné [!] vagy Török Sophie, ez az én nevem, hát nem tudják, hogy Babits nem halt meg?”⁵⁴

Idejének legnagyobb részét Babits hátrahagyott írásainak rendezésével tölti. Lakatos István, aki segítségére van a Babits-hagyaték rendszerezésében, T. gyűjtő-

⁵⁰ Boross István dr. (1935): *Regényirodalmunk nőiről. Irodalomtörténeti tanulmány*. Budapest: Gyóni Géza Irodalmi Társaság, 137–138.

⁵¹ Pl. H. Sas Judit (1984): *Nőies nők és férfias férfiak*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 25. old.

⁵² Belia György: Bevezető. In: *Babits Mihály beszélgetőfüzetei*, 1980. I: 5–15.

⁵³ Koháry, 1973: 145–149.

⁵⁴ „Tévedsz, tolvaj sötétség, én nem alszom...” In: Török, 1983: 205.

szenvedélyének nehézségeibe ütközik. T. egyfajta kényszerességgel ragaszkodik ahhoz, hogy „Minden maradjon így!”.⁵⁵ A Baumgarten-alapítvány épületében teljesen élethű Babits-szobát rendez be. 1944 januárjában az egész ház leég – ez szinte úgy érinti, mintha Babits másodszor is meghalt volna. Babits elvesztése után szembeül igazán azzal, mennyire rá épült az élete.

Terve, hogy megírja Babits életrajzát, illetve emlékiratait a Babitscsal eltöltött életéről, Goethét fordít, befejezi regényét Majthényi Flóráról, a XIX. század közepén élt, elfelejtett költőné életútjáról. Végül csak Babits *Összes műveinek* első kötetét adja közre (a tervezett ötből), sajtó alá rendezi a Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezést, széljegyzeteket ír Babits beszélgetőfüzeteibe, és kiadja utolsó verseskötetét, melynek minden darabja Babitshoz szól. (*Sirató*, 1948.) A második világháború után állást vállal a Fővárosi Könyvtárban.⁵⁶ Mint mondja, idő- és pénzhányban szenved, de elsősorban Babits hiányát nem képes alkotásba fordítani, bár a rá való emlékezés kitölti napjait. Az ostrom után két hónappal meghal legközelebbi barátnője, a művészettörténész Hoffmann Edit is. Konfliktusuk Ildikóval ekkor kezd elmélyülni. Régi kapcsolatai nagyrészt megszakadtak, az újaktól szorong. Utolsó tíz évében egyedül Koháry Saroltával áll rendszeres, egocentrikusan ragaszkodó kapcsolatban, és néhány régebbi barát keresi meg időnként. T. szorongásának jellemző tünete a telefonbeszélgetések abbahagyásának képtelensége. Kétségbeesetten kapaszkodik beszélgetőpartnereibe: „Vigyáznom kell, nehogy valamire köszönömöt mondjak, mert akkor azonnal leteszik a kagylót.”⁵⁷ (Bár ugyanezt a szindrómát másnak félszegségével magyarázza.⁵⁸) A félelmek közé belép az öregedéstől és a haláltól való szorongás is. Élete beszűkül, betegségek, gyógykezelések következnek. *Petit malja* van, emlékezetkieséssel járó ájulásai. Depressziója öngyilkossági gondolatokig mélyül. Elhanyagolja (tárgyi) környezetét, később már saját magát is. „Tudod, mi az, élni tovább, amikor valaki befejezte az életét [...]”? Az ember itt áll összecsomagoltan évekig és vár, vár.”⁵⁹ Hatvanévesen, 1955-ben fejezi be valóban életét. Utolsó tíz-tizenöt éve fokozatos beszűkülés; minden szerepében kudarccal vagy hiánnyal szembesül. Egyfelől elvész a Babitsné szerep (nemcsak Babits személyének hiánya, hanem a háború utáni irodalompolitika „kollektív” mellőzése folytán is, amely így még a „nagy költő megbecsült özvegyének” járó figyelemmel sem kompenzálja), ami ellen mindvégig hadakozott, de életének alapzata mégiscsak ez volt. Másfelől az önálló alkotói szerep beteljesítése is csak töredékesen valósult meg.

⁵⁵ Lakatos István (1984): *Özvegy és leánya*. In: *Jelenkor*, 2: 135–136.

⁵⁶ Téglás János utószava. In: Török, 1983: 294.

⁵⁷ Koháry, 1973: 170.

⁵⁸ Bóka László (1996): Török Sophie. In: Bóka László: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető Kiadó. 1074. old.

⁵⁹ Koháry, 1973: 184.

Az „utókor” (pontosabban már a Babits halálával kezdődő időszak) szinte egyáltalán nem tartja számon T-t mint független alkotót. Ami figyelmet kelt iránta, az a hovatarozás. Ez már a gyászbeszédekből is élesen kiderül. Temetésén Keresztury Dezső, Lányi Sarolta, Basch Lóránt és Sík Sándor mond beszédet. Keresztury szavai szerint: „Maga is nagy szív, mély tehetség, izzó lélek volt, kitűnő költő, nőíróink közt egyike a legfigyelemreméltóbbaknak. Képességeinek gondviselőjéül, táplálójául és nevelőjéül Babits Mihályt adta neki a sors. Vita, harc és ellenállás közepette növekedett fel ez óriás védelmében és árnyékában.” Lányi Sarolta egyenesen így szólítja meg: „Búcsúunk tőled, Babits Mihály özvegye! Nagy költő élettársa voltál, magad is egy az igaziakból. [...] Büszkén viselted Babits Mihály feleségének rangját, szerényen a magad tehetségét.” Basch Lóránt minden mondata Babitsot idézi: „Búcsúunk attól, akit Babits Mihály elméje minden rezdülésének [...] tudójává tett, és örökként köztünk hagyott. [...] Búcsúunk attól, akiben Babits Mihály a mi részünkre is, máig tovább élt.” Sík Sándor meg is fogalmazza, hogy T. sírjánál állva „[...] áhítattal gyullad ki lelkünkben annak az igaz embernek, nagy és tiszta költőnek és felejthetetlen barátunk emléke is, aki az ő lelkének sorstársa, életének emberi értelme volt”.⁶⁰

Mintha nem is T-t gyászolnák, hanem legalábbis őt és Babitsot együtt. Ez egyfelől a barátok, másfelől T. Babitshoz való viszonyával, közelségével magyarázható. A gyászolók számára Babits volt „szignifikáns” személy, az ő halála az igazi veszteség; T-t az ő itt hagyott részeként siratják el. Másrészt nyilvánvalóan T.-ről is árulkodnak szavaik: ha az ő életéről kell beszélniük, akkor javarészt Babitsról kell. Ő része – a külvilág szemében pedig kizárólagos alakítója – volt T. identitásának, noha ezt az (én)képet jelentős részben épp ez a külvilág formálta és erősítette meg.

Keresztury Dezső írja visszaemlékezéseiben: „T. S. kivételesen fogékony és önféjű, alázatos és lázadó, lobogó és tehetetlen tehetség volt: korának nőírói közt a legszínesebbek, legmerészebbek és legügyetlenebbek egyike. Az óriás fa, amelyre folyondárként fölindázhatott, egyszerre emelte és árnyékba is borította, égette, s égett vele, míg ki nem dőlt.”⁶¹ Rónay László jellemzésében: „Körülményei olyanok lettek, hogy hiányzott belőle a teljes szakítás merészsége, azt a mozdulatot nem tette meg, amely megvolt az avantgarde íróiban, s amely nélkül általában az ihlet két pólusa között ingadozott: a teljes és radikális személyiségmegvallást szüntelenül ellenpontozta benne valami riadalom, hátha túl sokat mutat meg magából, hátha nem felel meg annak a képnek, amit környezete – beleértve irodalmi környezetét is – elvár tőle.”⁶²

Ami T. írói tehetségének kérdését illeti, én ezt csupán a kortársak gyakran elfogult szemszögéből, illetve az „utókor” hallgatása felől vizsgáltam. A mai „horizont”

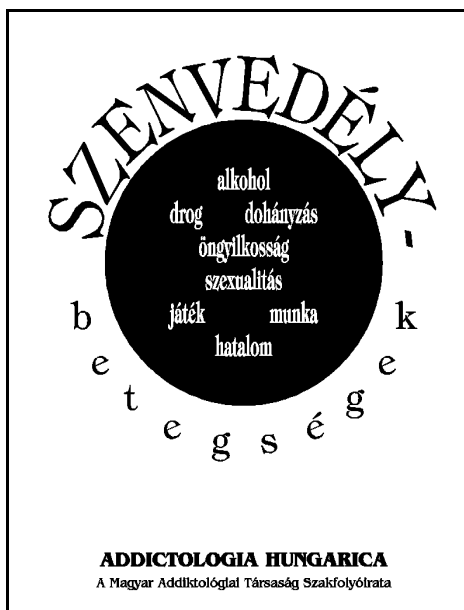
⁶⁰ Gyászbeszédek Török Sophie temetésén. 1955. OSZK Fond III/2203.

⁶¹ Keresztury Dezső (1988): Török Sophie. In: *Kapcsolatok*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 269. old.

⁶² Rónay László (1989): Csontig meztelen. In: *Jelenkor*, 11: 1102.

felől nézve műveinek jó része (különösen lírája) túlsúfoltnak, közhelyszerűnek hat. Prózája időtállóbb, izgalmasabb, ebben viszont kevésbé volt termékeny. De azt, hogy az 1920-as, '30-as években, az akkori irodalmi közvélemény számára mennyire volt érdekes T. munkája *önmagában*, Babbitól és a nőírókkal szembeni sztereotípiáktól függetlenül, nehéz megítélni. Azt mindenesetre feltételezhetjük, hogy a kritika legalábbis nem volt egyöntetűen meggyőződve arról, hogy T. jól ír, és efelől alkalmasint magának T.-nek is voltak kétségei. A feleség/alkotó konfliktuson túl (de attól nem függetlenül) az alkotói szerep *önmagában* sem lehetett problémamentes, s ez szintén hozzájárulhatott az önértékelési és szerepzavarokhoz.

FIZESSE ELŐ!

Szerkeszti: Buda Béla dr.

Megjelenik évente hatszor

Egy szám ára 300 forint

**Előfizetési díj
egy évre 1500 forint**

**Előfizethető
a TÁMASZ Alapítványnál
1021 Budapest,
Hűvösvölgyi út 116.
Telefon: 200 2530**

Wie das Leben nach dem Fieber

Juca und Gábor Magos-Gimes, ein 1956 aus Ungarn in die Schweiz geflüchtetes Ehepaar, idealistische Kommunisten jüdischer Herkunft aus assimilierten jüdischen Intellektuellenfamilien, haben der Autorin ihre Lebensgeschichten erzählt. Regula Schiess, Psychoanalytikerin und Therapeutin, hat das Berichtete durch eigene Recherchen ergänzt. Das Resultat ist eine anschauliche und spannende Geschichtsschreibung, welche die großen Themen Psychoanalyse, Faschismus, Krieg, Sozialismus, Aufstand und Flüchtlingsdasein zeigt, wie sie von den Menschen in ihrem Alltag gelebt und diskutiert wurden.

Durch die Collagetechnik ihres Berichtes erreicht es die Autorin, die lebensgeschichtliche Optik so zu erweitern, daß der Mensch mehr von seiner Dimension als sozialem Wesen preisgibt, als er dies mit eigenen Worten vermag. Sie montiert das von Juca und Gábor erzählte autobiographische Material, die Bild- und anderen Dokumente, die Aussagen von Freunden sowie die aus ihren eigenen Recherchen stammenden essayhaften Abschnitte entlang der Zeitachse von 1900 bis 1990.

Beinache wäre ein Bildungsroman des letzten Jahrhunderts daraus geworden, aber die Figuren sind euch und, jeder, ob Autor oder Interviewpartner, wird zitiert und bleibt erkennbar.

A könyv most féláron (45 svájci frank) megrendelhető
a következő címen:

Regula Schiess
CH-8045 Zürich
Wiedingstr. 76.
Tel.: (411) 462 4623
Fax: (411) 462 4693